Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 10. **Februari 1926.**

CONFESSIONEELE ZEGSWIJZEN EN UITSPRAKEN IN VERBAND MET GENESIS 2 EN 3

door

Dr. S. GREIJDANUS.

1. Wanneer wij onze drie *Formulieren van Eenigheid* en andere Gereformeerde Belijdenisschriften nagaan in betrekking tot hetgeen Genesis 2 en 3 bevatten, vinden we daarin niet alle elementen of bizonderheden, in deze hoofdstukken voorkomende, met name of uitdrukkelijk vermeld. Maar toch kunnen we dan onderscheiden zaken en feiten, welke tot den inhoud dier hoofdstukken behooren, genoemd vinden, of er door woordkeus en zegswijs op gezinspeeld zien, en verschillende gegevens aantreffen, die duidelijk laten uitkomen, wat de Gereformeerde Kerken omtrent de realiteit en feitelijkheid van menig onderdeel in het verhaal dier hoofdstukken belijden. Natuurlijk is niet elke vermelding, zinspeling, of manier van zeggen, opzichzelve en afzonderlijk genomen, even overtuigend en genoegzaam duidelijk. In samenhang met andere gezien echter, en alle met elkander, laten zij geene plaats voor twijfel of onzekerheid.

2. Reeds in het algemeen is ook hier niet zonder beteekenis wat onze *Nederlandsche Geloofsbelijdenis* in art. 3 uitspreekt: „Daarna heeft God, door eene bijzondere zorg, die Hij voor ons en onze zaligheid draagt, zijnen knechten den Profeten en Apostelen geboden, zijn geopenbaarde woord

bij geschrift te stellen." Het Latijn heeft hier : „Postea vero Deus, pro singulari cura, quam de nobis nostraque salute gerit, servis suis Prophetis et Apostolis mandavit, ut sua illa oracula scriptis consignarint." Daarmede wordt toch o. m. beleden, dat God niet alleen Zijne openbaringen gaf, maar ook last gaf, die in schrift vastteleggen. En dat wijst op wat wij Schriftinspiratie noemen, d. w. z. dat God Zijn dienstknechten niet enkel tot spreken dreef en inspireerde, maar ook tot schrijven. En dat dit „geboden" niet slechts bedoelt : een bevel geven, zonder hen bij dat schrijven geheel te leiden en te besturen, is reeds op zichzelf en bij de beschouwing der H. Schrift door de Gereformeerden, toen deze Belijdenis werd opgesteld, vanzelfsprekend, maar kan ook blijken uit een andere Gereformeerde Belijdenis, n.m.l. de *Westminster Confessie* van 1647, die dit „bij geschrift stellen" als Gods eigen werk voorstelt. Zij luidt : „Quocirca Domino complacitum est, variis quidem modis vicibusque Ecclesiae suae semetipsum revelare, suamque hanc voluntatem patefacere, sed et eandem omnem postea literis consignare, quo et veritati suae tam conservendae quam propagandae melius consuleret..." (= waarom het den Heere behaagd heeft, op verschillende wijzen en tijden Zichzelven aan Zijne gemeente te openbaren, en dezen Zijnen wil te kennen te geven ; maar ook dien later geheel in schrift vastteleggen, om te beter zorg te dragen zoowel voor de bewaring, als voor de verbreiding der waarheid......) Cap. I, 1. *Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche,* herausgegeben von E. F. Karl Müller, p. 542. De *Iersche Religieartikelen* van 1615, de boeken van het Oude en van het Nieuwe Testament opgenoemd hebbende, vervolgen : „All which wee acknowledge to be given by the inspiration of God, and in that regard to be of most certaine credit and highest authority" (= alle welke wij erkennen gegeven te zijn door de inspiratie van God, en in dat opzicht te zijn van de meest zekere geloofwaardigheid en hoogste autoriteit), a. w. p. 536. Nu zegt art. 3, dat God deze Schrift gegeven heeft uit bizondere zorg voor ons heil. En daarin ligt opgesloten, dat alles

wat de H. Schrift bevat, in verband staat met onze behoudenis. Overbodig, nutteloos, is in de H. Schrift niets. Dat te veronderstellen zou onteerend zijn voor dit bizondere Godswerk der Schriftinspiratie en voor deze Zijne bizondere zorg voor onze redding. In verband met Genesis 2 en 3 doet het ons weten, dat onze Belijdenis ook die hoofdstukken beschouwt als Gods bizondere werk voor, en gave aan ons. Uit zorg voor ons en ons heil heeft Hij dien inhoud, en op zulk eene wijze, in die hoofdstukken doen beschrijven. Dat geloof moet zijne beteekenis hebben ook voor de opvatting en verklaring dezer hoofdstukken.

3. Met art. 5 belijden we verder : „En wij gelooven zonder eenige twijfeling al wat daarin begrepen is." Het Latijn heeft : „Eaque omnia, quae illis continentur, absque omni dubitatione credimus". Dat betreft ook weer Genesis 2 en 3 met hun inhoud. Doch de vraag kan rijzen, en moet gesteld worden : wat die inhoud is, wat het alles is, dat in die hoofdstukken wordt medegedeeld, en hoe wij hetgeen in die hoofdstukken staat, moeten opvatten. Dit mag ten principale alleen beslist worden door de H. Schrift zelve, zeggen de Gereformeerde Belijdenisschriften. Art. 4 van onze *Nederlandsche Geloofsbelijdenis* spreekt dienaangaande uit, dat de boeken der H. Schrift zijn „Kanonieke boeken, waar niets tegen valt te zeggen." Dit wordt in art. 5 aldus uitgedrukt : „Alle deze boeken alleen ontvangen wij voor heilig en kanoniek, om ons geloof daarnaar te reguleeren, daarop te gronden en daarmede te bevestigen." Terwijl in art. 6, van de Apocriefe gezegd wordt, dat de kerk die wel kan lezen, „en daaruit ook onderwijzingen nemen, voor zooveel als zij overeenkomen met de kanonieke boeken ; maar zij hebben zulk eene kracht en vermogen niet, dat men door eenig getuigenis van deze eenig stuk des geloofs of der Christelijke religie zoude kunnen bevestigen ; zoo ver is het van daar, dat zij de autoriteit van de andere, heilige boeken zouden vermogen te verminderen." Daarmede is ten aanzien van Genesis 2 en 3 aangegeven, dat over hun inhoud en zijne beteekenis niet beslissen mag wat

men buiten de H. Schrift meent of beweert te weten en gevonden te hebben. Hoeveel licht allerlei ontdekkingen ook aandragen mogen, en men daaruit achte te verkrijgen, wanneer men bij dat licht in botsing zou komen met den inhoud der H. Schrift in die hoofdstukken, zou het niet als licht van ware wetenschap erkend mogen worden, maar voor dwaallicht moeten gelden, en geen echte wetenschap blijken. Dan geldt wat art. 7 zegt: „Men mag ook geener menschen schriften, hoe heilig zij geweest zijn, gelijkstellen met de Goddelijke Schrifturen, noch de gewoonte met de waarheid Gods...... noch de groote menigte, noch de oudheid, noch de successie van tijden of personen, noch de conciliën, decreten of besluiten; want *alle menschen zijn uit zichzelven leugenaars en ijdeler dan de ijdelheid zelve.*" De *Confessio helvetica prior* van 1536 zegt in art. 2: „Dise heilige göttliche geschrifft, sol nienarmit" (d. i.: mit durchaus nichts anderem), „dann mit jr selbs ussgleyt, und erlernt werden, durch die richtschnur des gloubens und der liebj", a. w. p. 101. En de *Confessio helvetica posterior* van 1562, zich beroepende op II Petr. 1: 20, zegt: „sed illam duntaxat scripturarum interpretationem pro orthodoxa et genuina agnoscimus, quae ex ipsis est petita scripturis (ex ingenio utique eius linguae, in qua sunt scriptae, secundum circunstantias item expensae, et pro ratione locorum vel similium vel dissimilium, plurium quoque et clariorum expositae), cum regula fidei et charitatis congruit, et ad gloriam Dei hominumque salutem eximie facit" (= maar slechts die verklaring der Schriften erkennen wij voor rechtzinnig en echt, welke uit die Schriften zelve genomen is, (naar den eigen aard harer taal, waarin zij geschreven zijn, overeenkomstig de omstandigheden uitgelegd, en naar verhouding van gelijke of ongelijke, en meerdere en duidelijker plaatsen uiteengezet), — en — met den regel des geloofs en der liefde overeenstemt, en het meest strekt tot Gods eer en der menschen heil), II, a. w. p. 172. Eenige regelen verder lezen we daar: „Ergo non alium sustinemus in causa fidei iudicem, quam ipsum Deum, per scripturas sanctas pronuntiantem,

quid verum sit, quid falsum, quid sequendum sit, quidve fugiendum. Ita indicijs non nisi spiritualium hominum, ex verbo Dei petitis acquiescimus" (= derhalve dulden wij ter zake van het geloof geenen anderen rechter dan God Zelven, door de heilige Schriften uitsprekende wat waar is, wat onwaar, wat nagejaagd, of wat ontvlucht moet worden. Zoo rusten wij slechts in het oordeel van geestelijke menschen, dat uit het Woord van God is genomen), t. a. p. Zeer duidelijk spreekt in dezen ook de *Westminster Confessie*. Na in Cap. I, 4 gezegd te hebben, dat het gezag der Heilige Schrift, om hetwelk zij geloofd en betracht moet worden, niet hangt aan het getuigenis van eenigen mensch of eenige kerk, maar alleen van God, Die haar Auteur, en de Waarheid zelve is, en dat zij daarom door ons aangenomen moet worden, quoniam est verbum Dei (= omdat zij het Woord van God is), p. 544, belijdt zij Cap. I, 9 : „Infallibilis Scripturam interpretandi regula est Scriptura ipsa. Quoties igitur cunque oritur quaestio de vero plenoque Scripturae cuiusvis sensu, (unicus ille est non multiplex) ex aliis locis, qui apertius loquuntur, est indagandus et cognoscendus" (=de onfeilbare regel voor het verklaren van de Schrift is de Schrift zelve. Zoo dikwerf er daarom quaestie komt over den waren en vollen zin van eenige Schriftplaats, (welke zin één en niet veelvoudig is), moet die uit andere plaatsen, die duidelijker spreken, nagespeurd en gekend worden), p. 546. En daarna gaat zij voort, in 10 uit te spreken : „Supremus iudex, a quo omnes de religione controversiae sunt determinandae, omnia Conciliorum decreta, opiones Scriptorum Veterum, doctrinae denique hominum, et privati quicunque Spiritus sunt examinandi, cuiusque sententia tenemur acquiescere, nullus alius esse potest, praeter Spiritum Sanctum in Sriptura pronunciantem" (= de hoogste Rechter, door Wien alle geschillen over den Godsdienst beslist moeten worden, alle besluiten van concilies, meeningen van oude schrijvers, leeringen van menschen, en particuliere geesten, welke ook, getoetst moeten worden, en in Wiens uitspraak

wij behooren te berusten, kan niemand anders zijn behalve den Heiligen Geest, Die in de Schrift spreekt), p. 546 v.

4. Betreffende het zesdaagsch scheppingsverhaal schrijft Dr. H. Bavinck in zijn *Gereformeerde Dogmatiek* [2], II, blz. 528 : „Toch is het opmerkelijk, dat geene enkele confessie over het hexaëmeron iets vaststelde......" Misschien zou deze uitspraak eenige revisie behoeven. Althans belijdt de *Westminster Confessie*, dat het Gode, Vader, Zoon en H. Geest, behaagd heeft, deze wereld en alle dingen, die daarin besloten zijn, zoowel zichtbare als onzichtbare, in principio intra sex dierum spatium creare, seu ex nihilo condere......" (= in den beginne binnen de ruimte van zes dagen te scheppen of uit niets te gronden), Cap. IV, 1, a. w. p. 553. Vrij duidelijk toch wordt daarmede een bepaalde tijdduur aangegeven. Vgl. ook den *Grooten Westminster Catechismus*, antw. 15, a. w. p. 614, en den *Kleinen Westminster Catechismus*, antw. 9, a. w. p. 643. Wij kunnen dit laten rusten, maar komen nu tot de schepping van den mensch. Daarvan belijden we met art. 14 onzer *Nederl. Geloofsbel.*, „dat God den mensch geschapen heeft van het stof der aarde, en heeft hem gemaakt en geformeerd naar Zijn beeld en gelijkenis". Deze woorden zijn onmiskenbaar ontleend aan, en eene zinspeling op, Gen. 1 : 26 en 2 : 7. We hebben hier de voorstelling van de vorming van 's menschen lichaam, zooals Gen. 2 : 7 ons die geeft. Reeds het „gemaakt en geformeerd" wijst dat aan, maar nog meer het : „van het stof der aarde", waarvoor het Latijn, zoo mogelijk nog sprekender, heeft : „ex terrae pulvere". Deze woordkeus en voorstelling terzake van 's menschen schepping doet uitkomen, hoe onze *Nederl. Geloofsbel.* Gen. 2 : 7 opvat, en openbaart niet onduidelijk, hoe zij andere bizonderheden in Gen. 2 en 3 verstaan wil hebben. Vgl. ook art. 9 inzake Gen. 1 : 26, 27, en Gen. 3 : 22.

5. Hierbij komt, dat de *Heidelb. Catechismus*, antw. 7, sprekende over den val en de ongehoorzaamheid onzer eerste voorouderen, Adam en Eva, daarbij als plaatsbepaling noemt : „in het Paradijs." Ook zegt hij in antw. 19, dat God Zelf het

heilig Evangelie eerstelijk geopenbaard heeft „in het Paradijs.” Terwijl de *Conf. helv. post.*, VII, na van de schepping des menschen naar het beeld Gods gesproken te hebben, belijdt : „quod Deus collocaverit eum in paradysum, subieceritque ei omnia (Gen. 2)” (= dat God hem geplaatst heeft in het Paradijs, en alle dingen aan hem heeft onderworpen), a. w. p. 177. Onmiskenbaar komt daarin aan het licht de belijdenis van het Paradijs als eene bepaalde plaats, en als een bepaalden hof, een tuin of gaarde, eene plaats met boomen, en van het spreken Gods in dien hof, door Gen. 2 : 15 vv. verhaald.

6. Ook belijdt art. 14 onzer *Nederl. Geloofsbel.* dat de mensch „het gebod des levens, dat hij ontvangen had, heeft... overtreden.” Dat spreekt van het proefgebod, in Gen. 2 : 16, 17 den mensch gegeven. De wijze van zeggen zelve doet het uitkomen. En het Latijn stelt het nog duidelijker in het licht, dat luidt : „Nam mandatum vitae quod acceperat, transgressus est.” Er is dus sprake niet maar van eene algemeene ordinantie of levenswet, maar van een zeer concreet voorschrift, een mandatum, dat hij ontvangen had, en dat hij overtrad, transgressus est. De *Westminster Confessie* spreekt uitdrukkelijk van het eten der verboden vrucht. Cap. VI, 1 belijdt : „Primi parentes, Satanae subtilitate ac tentatione seducti, fructus vetiti esu peccaverunt” (= onze eerste voorouders hebben, door Satans sluwheid en verzoeking verleid, gezondigd door het eten van de verboden vrucht), a. w. p. 556. Dit laat geen misverstand omtrent den boom der kennis des goeds en des kwaads, het proefgebod, en des menschen eerste zonde als het nemen en eten van de vrucht, die hem verboden was, en dus aangaande hetgeen Gen. 2 en 3 daarvan verhalen, toe. Bovendien leert de *Westminster Confessie* ook met uitdrukkelijke woorden het werkverbond, als zij zegt, Cap. VII, 2 : „Primum foedus cum hominibus initum erat foedus operum, quo vita Adamo promissa erat, eiusque in eo posteris, sub conditione obedientiae perfectae ac personalis” (= het eerste verbond, met de menschen gesloten, was het

verbond der werken, waardoor aan Adam het leven beloofd was, en in hem aan zijn nakomelingen, onder voorwaarde van volkomene en persoonlijke gehoorzaamheid), a. w. p. 558. Vgl. ook *Helv. Form. Cons.* van 1675, VII sqq., a. w. p. 864.

7. In het licht dezer woorden en voorstellingen moeten, om ze recht te verstaan naar den zin, waarin ze gebezigd zijn, ook gezien en verklaard worden de woorden van art. 15 van onze *Nederl. Geloofsbel.*, van „de ongehoorzaamheid van Adam" of „Adami inobedientia", en van art. 16: „het geheele geslacht van Adam door de zonde des eersten menschen in verderfenis en ondergang zijnde" of „tota Adami progenies sic in perditionem et exitium, primi hominis culpa, praecipitata fuit". Vgl. *Heidelb. Catech.*, antw. 7 en 9 en 20; en *Dordtsche Leerregels*, I, 1 en III en IV, 1. Die uitdrukkingen moeten niet los en opzichzelve genomen worden, zoodat men ze in algemeenen, vagen zin zou mogen verstaan, maar dienen gelezen en opgevat te worden in samenhang met hetgeen de Gereformeerde Belijdenisschriften daaromtrent nog meer bevatten. Zij zijn concreet bedoeld, en moeten daarom ook concreet verstaan worden, als sprekende van zeer bepaalde feiten.

8. Dat blijkt te meer, wanneer wij nog op andere uitdrukkingen in die belijdenisschriften letten. Vragen wij, hoe de verleiding des menschen is toegegaan, dan zegt antw. 9 van den *Heidelb. Catech.* slechts, dat de mensch „door het ingeven des duivels en door moedwillige ongehoorzaamheid" zich van de ontvangen uitnemende gaven heeft beroofd. Maar de *Nederl. Geloofsbel.* luidt, art. 14: „het oor biedende aan het woord des duivels." En zou men dit soms als eene meer algemeene, figuurlijke wijze van zeggen kunnen opvatten, zoo doet het Latijn zien, dat dit niet juist zou zijn. Want dat heeft: „verbis diaboli aurem praebens" (= aan de woorden des duivels het oor biedende). Dat meervoud (woorden) geeft te kennen, dat niet maar bedoeld wordt het opwekken of ingeven van gedachten, doch luisteren naar uitgesproken,

hoorbare klanken, die met het lichamelijk oor opgevangen werden. En dat kan doen weten, dat onze *Nederl. Geloofsbel.* het spreken, waarvan Gen. 3 : 1—5 verhaalt, als eene gedachtenwisseling door middel van hoorbare en gehoorde klanken, gearticuleerde geluiden, belijdt. De *Conf. helv. post.*, VIII, zegt slechts, dat de mensch „instinctu serpentis, et sua culpa" (=door het ingeven of aandrijven van de slang en door eigen schuld) gevallen is, a. w. p. 178. En de *Groote Westminster Catech.* heeft als antw. 21 : „Primi nostri parentes, libertati voluntatis suae permissi, Satanae tentatione inducti, mandatum Dei transgressi sunt e fructu vetito comedendo eoque facto, statu innocentiae, in quo creati fuerant, exciderunt" (= onze eerste voorouders, aan de vrijheid van hun eigen wil overgelaten, door Satans verzoeking er toe gebracht, hebben Gods gebod overtreden, door het eten van de verboden vrucht, en zijn door dat te doen uit den staat van onschuld, waarin zij geschapen waren, uitgevallen), a. w. p. 614. Doch de voorstelling van de *Schotsche Confessie* spreekt nog duidelijker, wanneer zij belijdt, II : „vir a muliere, mulier a serpente decepta ; vir mulieris voci obtemperans, uterque coniuratione inita adversus Dei maiestatem, qui aperte antea mortem iis comminatus fuerat, si de arbore vetita gustassent" (= de man is door de vrouw, de vrouw door de slang misleid ; de man door gehoor te geven aan de stem van de vrouw ; beide door een samenzwering aantegaan tegen de majesteit Gods. Die duidelijk hun tevoren met den dood bedreigd had, wanneer zij van den verboden boom geproefd zouden hebben), a. w. p. 250.

Dat is geen onduidelijke belijdenis aangaande den zondeval en zijn historisch verloop. Van dit laatste vinden we ook een blijk in de woorden van de *Erlauthaler Confessie* van 1562 : „Sicut causa peccati Diabolus, voluntas Evae et Adae ab initio fuit..." (= evenals van den beginne de oorzaak der zonde geweest is de duivel,, de wil van Eva en van Adam), a. w. p. 268.

9. De *Helv. Formula Consensus* van 1675, zegt, VIII :

„Id ipsum enim non *arbor* duntaxat *vitae* Adamo praefiguravit..." (= want niet slechts de boom des levens heeft dit aan Adam voorafgebeeld...), a. w. p. 864. Daarmede komt ook de boom des levens ter sprake, terwijl hij blijkbaar gedacht of beleden wordt als een zichtbare boom, die met de zintuigen waargenomen kon worden. Handelend over de schepping des menschen, laat de *Groote Westminster Catech.* daarbij uitkomen, hoe hij het verloop van die schepping leert, als hij antw. 17 zegt : „viri corpus e terrae pulvere, foeminae autem e costa viri fabricavit ; imbuitque animabus viventibus, rationalibus, ac immortalibus" (= Hij heeft het lichaam van den man uit het stof der aarde gemaakt, en dat van de vrouw uit eene rib van den man ; en Hij heeft ze begiftigd met levende, redelijke, en onsterfelijke zielen), a. w. p. 614.

10. Ten aanzien van zondeval en heilsverkondiging belijdt art. 17 van onze *Nederl. Geloofsbel.* nog, „dat onze goede God... zichzelven begeven heeft om hem te zoeken, toen hij al bevende voor Hem vlood, en heeft hem getroost, belovende hem zijnen Zoon te geven, *die worden zoude uit eene vrouw, om den kop der slang te vermorzelen,* en hem gelukzalig te maken." In het Latijn is dit : „Credimus... ipsummet pro admirabili sua sapientia et bonitate, eum, cum ab ipso totus tremebundus fugeret, quaesivisse ac consolatum esse ; promissione illi facta de donando Filio suo, ex muliere nascituro, qui serpentis caput contereret, atque illum beatum redderet." Met deze woorden wordt als historie beleden wat Gen. 3 verhaalt van het komen van den Heere tot den mensch na den zondeval, en van het wegvluchten des menschen van God (ab ipso... fugeret), en van het vreezen van Adam en Eva, en van Gods beloftewoord daarna inzake den Messias.

11. Dit geschiedt ook in art. 23, met eene opmerkelijke bijvoeging. Daar belijden we, niet te willen doen „gelijk onze eerste vader Adam, dewelke al bevende zich met vijgebladeren bedekken wilde." Hier heeft het Latijn: „ne imitemur primi illius nostri Parentis exemplum, qui tremebundus ficulneis sese obtegere conatus est." Dat slaat op wat Gen. 3 : 7 verhaalt,

en doet zien, hoe onze Belijdenis ook wat daar verhaald wordt, als historische gebeurtenis belijdt. En met dergelijk feit en het geloof aan zoodanige bizonderheid als metterdaad geschied, is tegelijk veel meer gegeven en beleden.

12. Wij zien derhalve, dat de Gereformeerde Kerken, in ons land en in andere landen, zich in hare Belijdenisschriften duidelijk uitgelaten hebben over wat in Genesis 2 en 3 ons wordt medegedeeld. Zij spreken van de schepping des menschen van het stof der aarde, van die der vrouw uit eene rib van den man, van het Paradijs en van het plaatsen van den mensch door God in dat Paradijs, van den verboden boom, van de verboden vrucht, en van het eten daarvan door den mensch, van den boom des levens, van het verbond der werken, van het gebod des levens, van het woord des duivels, van de misleiding door de slang, van moedwillige ongehoorzaamheid, van het zich met vijgebladeren bedekken van den mensch, van zijn vreezen en wegvluchten voor den Heere, van het komen en spreken van den Heere tot den mensch, e. a. Velerlei bizonderheden in het verhaal van Genesis 2 en 3 worden daarin als historische feiten beleden. En maken zij ook geene melding van alles, wat uit Genesis 2 en 3 genoemd had kunnen worden, wat zij vermelden is toch zoo veelvuldig, en daaruit blijkt hunne opvatting van hetgeen Genesis 2 en 3 bevatten, zoo duidelijk, dat men niet in onzekerheid behoeft te verkeeren aangaande hetgeen die Belijdenisschriften uitspreken inzake de historische realiteit der gebeurtenissen, in Genesis 2 en 3 verhaald, en betreffende haar historisch verloop, en met betrekking tot onderscheiden onderdeelen van dat verhaal. Daaruit kan genoegzaam geweten worden, wat het ten aanzien van Genesis 2 en 3 insluit, wanneer we met art. 5 van onze *Nederl. Geloofsbel.* uitspreken te „gelooven zonder eenige twijfeling al wat daarin begrepen is."

UIT DEN OVERGANGSTIJD BINNEN HET RESSORT VAN DE NEDER-VELUWSCHE CLASSIS

door

Dr G. KEIZER.

Classicale vergaderinge des Neder veluwische quartiers gehouden binnen Hattem anno 1595 den 20 mai stilo antiqio.

1. Nae aenroepinge des naeme godes is tot praeses verkoeren Johannes Sanderis tot assessor Wilhelmus Wirtzfeldius tot scriba Winandus Johannis.

2. Die dienaers oock Olderlingen die op den Classem verschenen zijn zien deese Wilhelmus Wirtzfeldius van Harderwijck dienaer Jan v di berge olderling van der Elburch Winandus Johannis dienaer ende Ariaan Wisselinx ouderling van Hattem Johannes Sanderis dienaer, Christianus Francken ouderling van der Niekerk Johannes Sueterius dienaer Antonius van de Oldenbarnevelt ouderling Van Doerspijck Wesselus Groningens van Oldebroeck Goeswinus Dor van Nunspijt Tilmannus Milius van Elspet Johannes Antony van Garderen Timannus Alberti Wesselus Salingensis van Heerd Woert bevonden absent te zijn Reijnerus Wijnkopius. Hebbende voerss dienaers te weten daer kercken zijn haere behoerligke credens brieven vertoent de welcke geapprobeert zien.

Overmits dat Goeswinus dor ierst in onsen Classe gekomen was is hem afgeuurdert zijne attestatie soe ver de classe waer onder dat gestaen hadde als oock van zijnder kercke

welcke hij vertôent heeft ([1]) dat sich soe wel de Classe belângt dat zij thans in Oost-Vrieslant tegenwoerdig en hebbe welcke excusatie hij oock deet van zijnder kerck ende is hij alsoe geapprobeert zijnde, zijne brieven vs getuigenis tot een membrum Classes aengenoemen.

4. Is oock van Johanne Antony gemerckt hij van het Nieuwebroeck getrassereert is op Elspet en vertoent getuigenisse des Classis waeronder dat hij gestaen heeft welck hij niet gehadt en heeft ende is hem daertoe opgeleit in de naeste Classe getuigenisse te bringen ende de broeders te vertoonen gelijck als oock van de cmfirmatio in zijne dienst.

5. Hiernae zijn de acten des voergaende Classis gelesen ende die dingen daerin vast besloeten maar noch niet geaffectieert voergewend

6. Alsoe de broeders was opgeleit in de naeste Classe te vertoenen acta Synodi gehouden in Graues Hage soo ist dat sijse alle te hand vertoent hebben wtgenomen Reineris Wijnkopius ende Wesselius Salingest welcke absente waeren.

7. Gemerckt Reinero Wijncopio was uut naeme des Classes belastet om het avontmael des heeren te gebruicken wanneer het tot Niukerck mocht bedient woerden oock een gemeinte in Zijne plaetze te versamelen ende sulcks noch niet gedaen en is is bij de broeders goet gevonden ende besloeten dat hij daerin noch gehouden sal zijn.

8. De Confirmatie Wesseli Groningensis woert noch opgehouden ter tijt toe Zijne kerck mach getimmert worden.

9. Also men bevint dat dat loeffelicke gebruick in alle gereformeerde kercken geuseert vt het opseggen der vragen

[1]) te weten van eenige dienaers zijne nabueren excuserende sick.

des Catechismi in der kerck van Harderwijck woert achtergelaten hebben de broeders beschloten der voerschr. kercken te vermaenen gelijck oock sulcks op dorp geschiet is om selcks wieders in het gebruick te bringen.

10. Is Wesselo Salingensi affgevraecht of hij noe sijn beloftenis geviverdeert heeft Zijne attestatie van der heimelicker gemeinte binnen Salingen ende woert bevonden hij hem excuseert doer dien dat van gewist zij dat een testimonium weer voer hem soude voerderen noch in wieders gekomen is hem dat nochmael belast is sorg te dragen dat hij noch versien zijn op de naest-volgende Classe van getuigenisse dat oock sal schriven aan Francissum te Dienaer des woerts tot Oenucht (?) om van hem zijn gelegentheit te vereischen ende daer nae na bevint der Saecke met hem te beholden.

11. De dieners gevraecht zijnde van den Staet haerder gemeinte sijn alle Kerken doer Goedts genaede in een tamelicke Ordeninge bevonden.

12. Alsoe de meeste der Classen sorterende onder de Synode van Gelderlant ende Graaffschap Sutphin goet achte dat der Synodus met de ieerste mochte bekoemen woerde oock daervan Do Fontanus aen eenige Classie (onleesbaar) in het particulier geschreven heeft Soe ist dat de broeders bevindt goet te sijn in het particulier te schrieven aen (onleesbaar) of het niet raetsaem en ware de plaetse des Synodi te leggen tot Aernem ofte anders te volgen de erste Synodi last gehouden om de selve te houden tot Harderwijck en is de kercke van Harderwijck sulcks opgelecht te schrieven.

13. Is oock voor het bequamste geacht de Synode te verschriven eene maent nae datum sal antwoerdt ontfangen van Fontanus.

14. De persoen om op de Synode te trecken gedepiteert zijnen een dienaer van der Kercke van Harderwijck met oock een olderling der selver Kercke soe van der Elburch niemant soude konnen komen de dienaer van Nunspet ende een ouderling van der Nieukerck toch alsoe dat die van der Elburch doer een missive aen die van Harderwijck sich sullen excuseeren soo sij niet en kome en konnen ende van haer begeeren de saeck in haer plaets aen te niemen.

15. In de instructie diemen de gedepiteerde met geven sal gestelt woerden dat mochte gevoerdert wierde die dingen die in de voergaende Sijnode besloten zijn als der reformatie ten platte lande onderhout der dienaers ende versorginge der weduwen van de extraordinaris onkosten ende hoe men met de Sectarissen handelen sal van de ordonninge des Sabbaths daechs ende eerstens dat oock trecht Barnevelt als een herlike plaets wesende versorcht woerde met eene bequamer dienaer.

16. Verder is oock den Classe vuergekoemen van het vertreck Johannes Lonty dienaer des woerts godes tot Voert-huisen hem geconsenteert doer de Hoeve waerin dat de broeders aenmerkende de rede van de E Raed geallegeert verkonsenteert toch alsoe dat hem Sijne attestatie sal geven met vermaninge aen hem doer een brief dat hij alsoo ordentlick niet in het aannemen zijnes schoeldienst niet gehandelt heeft overmits hij dien dienst aengenomen heeft sonders sulcks de præside classis aan te geven

17. Overmits de saeck Johannis Nucke pastoris in Oesterwolde anders is al de andere pastori is geadviseert hem tegen de naeste Classe te verschrieven op dat men hem eens in de tegenwoerdigheit der broeders hoeren mach ende tot dien einde is hem opgelecht de text Joa : 15 v 16.

18. Heeft Timanus Alberti sich beclaecht dat hij oock het durp van Coetwijck bedient ende weinich daeraf genit

ende daerom begeert dat men hem wilde verleenen voerschrivens aent hof opdat hem de goederen behoerende de pastorie aldaer tot Zijne onderhout mochten volgen welcke hem geconsenteert is ende dat soe veel te meer de pastorie tot Gerder niet sufficant genoch en is om eene dienaer te voeden.

19. Tilmanus Milius heeft voergestelt als dat eenige zijnder toehoorders zijn die sich begeren te begeven tot de Avontmael des Heeren ende oock wort gevraecht hoe hij hem daer in dragen sal ende is hem geantwoert dat hij sulcks de luiden niet behoert te weigeren mitt conditie dat hij sal zien offte van goede leven zijn, ende oock een weinich findaments hebbe in de Religie het welcke oock andere dienaeren sulen doen van de welcke (onleesbaar) saecke woert.

20. Alsoe Johnnnes Hoosel staende tegenwoerdick opt Niuwe lant bij Bolswart begeert heeft om in sijn vaderlant te dienen ende insonderheit wel soude begeren het durp Putten soe is raetsaem gevonden overmits bij de Classe verbesunt is te schriven aen Thomas Ruthuijsen dienaer tot Bolswaert om van zijn gelegentheit te vernemen ende als dan nae behoeren in der saecke te handelen.

21. Sien oock voergedragen seckre swaricheet van Johannes Sandero om die aen de magistraet der Stadt Hattem te remonsteren op dat door haere E authoriteit daerin mocht versien woerde als aengaende zijn stippendis de koster oock de gerfkamer dat die mocht gebruickt woerde tot dienst der kercke, welcke darvoer eenige van de E broeders daertoe gedepiteert gheschiet.

22. Aengaende Voorthuisen het welcke door het vertreck Johannes Lontij vaceert is geresolueert Johannes Sisterius sal schriven nae Oest-frieslant om nae een seker persoon hem wel bekent te vragen ende en ter middelertijt aen Fontanus

schriven sal dat hij de houe sulcx mochte adverteeren opdat de plaetse niet mochte prommitteert woerde den brief sal schriven die van Harderwijck hebben de broeders aengehoert de propositie van Tilmanus Alberti wt de text Johannes 10 v 1 en de hem broederlik aangeseit het gunt hij daerin achte geobserveert noedich te zijn und daernae oock voertgevaren met zijn examen ende naerdien zijn antwoert op de ring hem voergestelt tamelick wel guallen is is besloten dat men sal voert goed met zijne informatie welcke de kercke van Harderwijck is opgeleit.

Sal de Classicale vergaderinge wieders wesen tot Nieckerck aengaende de tijt wanneer sal in deliberatie staen van de Kercke doer dewelcke die sal verschreven woerde welcke kercke sal wesen die van Harderwijck.

Censura mora is gehouden ende naedien daerin voergevallen is als dat Wesselus Salingensis sonder consent der broeders daechs te voeren hij nae huis gegaen sonder wieders te komen is goet gevonden soe bij verschriwens aen hem gedaen niet en verschijnt dat als dan de prijses voert scherpelick sal vermanen zijnder onordeninge ende van ander saecken de [1]) voer gekomen.

JOHANNES SANDERY, Praeses.
WILHELMUS WIRTZFELDIUS, Assessor.
WINANDUS JOHANNIS, Scriba.

Acta des Neder Veluwschen Classis geholden binnen den Vest Nijkerck an^{0} 95 den XXIIIen Septembris.

1. Nae gedaene gebedt is van die broederen vercoeren tot een presidem Joannes Zuiterius Dijner toe Nijkerck, tot een

---

[1]) onleesbaar

Assessorem Joannes Caesarius predicant toe Harderwijck tot een scribam Timmannus Alberti predicant toe Garderen.

2. Die dijenars ende olderlingen soe mijt haeren Credentsen van haeren kercken soe in dessen Classe verschenen sint Joannes Cesarius Dijner, Wolterus Wolterinck Olderlinck der Kercken toe Harderwijck, Winandus Joannis dienaer Arendt van Curler Olderlinck der Kercken ter Elburch Joannes Sanderus dienaer tot Hattum Joannes Zuiterius Dienaer Anthonius van Oldenbarnefelt der kercken toe Nijkerck.

Die ander Dieners soe in haeren plaetsen ghene gemeenten hebben, sint sonder Credensen vnd olderlingen toegelaten worden Als mit name Goeswinus Dorre Dienaer in Oldebroek, Tielmannius Milius Diener toe Nunspeet, Joannes Anthonij Diener toe Elspeet, Wesselus Groningensis Diener tot Dornspijck Timannus Alberti Diener toe Garderen, Reinerus Wincopius Diener tot Barnefelt, sint alle dieners erschenen vuytgesondert Wesselus Salingensis Diener tot Heerde,

3. Alsoe Joannes Sanderus Diener der kercke tot Hattum, sonder Olderlinck compareert es voortbrengen eenijge reden voer sijne excusatie hebben die broederen soedaene excusatie voer dit maell aengenomen, mijts conditie nochtans dat men daer gheen gewoonte van maecke,

4. Wesselus Salingensis Diener toe Heerde, hefft sijn wtblijven mijteen breeffcken onderstaen toe untschuldigen, welckes die broederen van ghener weerde en achten, welck breeffcken int Classicaell boeck gelecht is.

5. Ouermijtz Joanni Anthonio Diener toe Elspeet in Septr geholden Classe toe Hattum uperlecht was den broderen desses Classis toe toenen testimonia offt hij oock myt believent des Over Veluwschen Classis verfoegen zij, It offt

hij oock confirmeert sij und hoe hij hem oock in sijn leven geholden hefft, gelick die achte acta des provintiael Sijnodie in Sqraven hage geholten mede brenght und sulcx van hem nijet gescheet is, wordt hem nochmaels van de Classe uperlacht dat hij tseluighe myt ernst achtervolghe, ende soedaninge testamonia in wachte classe thoene.

6. Dwijle Reimero Wincopio vperlacht was tot het auontmael des Heeren toe Nijkerck toe gereijssen vnd nijet gescheet sal sich Reinerus verfuegen toe Nijkerck wanneer het auontmael des Heeren vuytgedeelt sal worden en tseluighe toe genieten.

7. Alsoe men befindt dat het lofflicke gebruyck in vele gereformeerde kercken van het upseggen des vragen des Cathegismi in der kercken toe Harderwijck wordt achtergelaeten hebben die broederen gesloeten die voerss kercken toe vermanen gelijck oock sulcx up andere tijden gescheet is om sulcx wederom in gebruyck toe brengen.

8. Ouermijtz dat Wesselos Salingensi offtmaell is vpelacht toe brengen testamonia sijnre leere und Leuen, und dat van hem niet gescheet is, hij oeck up alle broederlicke vermaninghe des Classis nijet achtet, oock begint van de Classe geheel off ttoe blijven, Id zeer onordentlick in sijn dienst leefft, hem oock boese getuijchnisse in lhest verleden Sijnodo particulaer van een godsaligen Diener gegeven is sijntz vorigen beusen Levens, soe achten samptelicke broders hem onweerdich toe sijn des predigamptz, en ers-dages ant hoff supplicando te versuecken dat hij van sijne plaetse geheel vnd strax geremoueert worde.

9. Belangen Putten dwijle daer noch is een papistighe pape die die omliggende reformeerde kercken grote schade doet is van de samptelicke broderen gesloeten dat aent Hoff versocht worde, und soo daer geen diener so balde weertoe crijgen,

up dat dan dat kerspell nijet ganselick gefintreert en worde die predicatie Godliches woortz, dat men dan nae middelen sal wachten, dat middelertijt die kercke mijt dienst mach versijen worden alsoe dat die kercke toe Harderwijck noch doen wijl dat de xiiij dages eenmael door haer Dijener een predicatie doen laete en daer dan die seluighe kercke geratsam vindt mach sij somwijlen een van naeste geseten daartoe versuecken,

10. Die saecke van Barnefelt dat Reinero Wincopio en Collegam bij mach gestellet worden, wordt suspendiert hen totten naesten classe.

11. Alsoe Joannis Nuckio in vergangen Classe toe Hattum vperlacht toe predigen vnd nijet geuattet es syne predicatie upgeschurt op den naesten Classe dach, sal hij predigen mijt besloeten doeren.

12. Ouermijtz die kercke toe Harderwijck vuijt belastinge des Classis aen den Schultes van Barnefelt gesreuen, dat hij wolde den huijsluijden toe Garderen een dach bestemmen daerop door een Diener van Harderwijck Timannus Alberti Diener des Godlicken wordtz bevestiget worde ende dat noch nijet gescheet is dvrch den Schultes, dat Joannes Zuiteri us Dienar toe Nijkercken belastet is sulcz aen den geachten Schultes scrijfftelick offt muntlick toe beforderen, updat eerst dages die confirmatie Timanni door Dienar Harderwijck mach geschieden.

13. Die confruntatie Wesseli Groningensis wordt up gegeschurt aen neest volgende classe dwijle men verhoopt dat die kercke toe Dornspijck tegens die tijt sal onder dack sijn,

14. Ouermijtz Goeswinus Dorrhe noch nijet geconfirmeert is int Oldebroek wordt Winandus Johannis van de Classe belast dat hij die confirmatie deze aenstaende winter verrichte vp de seluighe gescheet zij tegens naest volgende Classe.

15. Die Dienaren gevraecht sijnde van den staet eerer kercken vnd Schoelen hebben samptelicke geantwoerdt dat die seluighe sie in een temelicke gestalt.

16. Dien naestvolgende Classis sal geholden worden int voor jaer binnen Harderwijck und sal die seluighe karcke bequame tijt und dach aensie dieseluigen vuijt toe scrijven.

17. Alsoe bevonden wordt dat up die meeste plaetsen ten platten Lande ghene gemeente vergaert sint, und der halffuen die Dienars het auontmaell des Heeren selffs nijet genieten, es in Classe voor guet aengesien dat soedanige Dienaren toe minsten der Jhars eenmaell sich verfuegen ter naester plaatsen daer des heeren auontmaell wordt uijtgedeelt up een Sonnendach, En Soe sie et enkel kerspelluijden hadden die beshalen weer mede te communieeren, dat sie die mede nemen beth soe langhe dat sie soe veel Lidmaten crijgen daer mede sie selffs een gemeente uprichten moegen.

18. Nae geholdene Censura morum sint die broderen in vreden vnd Lijffde gescheiden.

JOHANNIS ZUITTERIUS, Praeses.
JOHANNES CŒSARIUS, Assessor
TIMANNUS ALBERTI, Scriba.

Acta der Nedervelouschen Classis geholden binnen Harderwick den 2 Junij Anno 1596.

Na gedann gebett ist von den broderen vercoren dor behoirliche suffragiens tot praesidem Wilhelmus Wirtzfeldius, tot assessor Joannes Zwiuterius, tot Scriba Telemannus Mijlius.

Die Dienaren des Worts und Ouderlingen hebben harr credentz brieffen van de harenn vertout und seijndt fur werdigh vnd sufficant angenomen als namblich :

Von Elburgh Winandus Joannis minister verbi Art van Coller Senior eiusdem hertoe.

Von Harderwick Wilhelmus Wirtzfeldius minister Rutzger te Brinck senior

Von Nijckercken Joannes Zwitterius minister Antonius von Oldenbarenfeldt senior

Von Hattum Joannes Sanderus minister Jan Jansen senior.

Die andrenn dewil noch geine gemainte von iren anfangenn sendt sonder credentz brieffenn Ingelatenn als namblich:

Von Dorspeick Wesselius Gruningensis

Vont Oldenbruck Gossuinus Dors

Vont Heert Wesselius Salingensis

Von Neunnspredt Tilemannus Mijlius

Von Elsspedt Joannes Antonij

Von Garderen Tilemanny Alberti

Von Ermel Georgius a Coet

Von Barenfeldt Reinerus Winckopius

Von Foorthaussen Wolterus a Brun

Die anderen die verschreven als noch niet membrum Classis seinde sondt niet verschenen auerst hebbenn excusatie schrifftelick gethan an dem bruderen des Classis dat lielieffs schwack niet konten komenn als Ludoffus Pick van Eep: van Osterwolt Joannes Nuckius vnd Pilgrinus van Herdt dienar tot Vasem. Die bruders hebben ire excusatio mutten annemen, diwil in anders niet darom bewust behaluen die van Ohnn hefft sich niet excusirt, noch ist niet comparirt die von Puttem;

2. Von Georgio a Coet ist beschloten wordenn van den broederen dwil hij bisher nogh niet fur em membrum Classis angenomen: und onser confession lange myctzam gewest oick beteringe des levens belofft hebben die fractres D. Georgium op dit malen angenomen mit der condition dat se hem ein tijtlang wollen bepruffenn, vnd dat het oick geschiede met consent des Sijnodi of, die Synodus dat oick fur gut zal ansein.

3. Angande Weseelium Salingensis prestiren die bruderen wiwol hij in testimonium versocht dewelck niet geacht fur sufficant noch in der meinningk hem fur einlitmat des Clasiss niet an te nemen, wir beschloten in kurtz furgandem Classes geholdenn tot Nijckerckenn vnd referirenn die bruderenn [1]) Gerde. Jeek ad Synodum, die van hem vnd freyen Testio moegen vrtheilen.

4. Der van Oen (doorstreept) Bartholomaeus ter Clus und van putten Guihelmy de Wesz geine excusatie gedann sendt oick niet comparirt dar dat an dem Synodum dat selven sal toekennen geven worden dat sie umb viele wichtige oersacken von iren dienst be horen amovirt te wordenn

5. Ferners Johannes Antonij dieweil hij gute attestatie gebracht vnd getont beijde von der platzenn dar hij gestan int Nijbruck, oick van den Ouer velaweischen Glasse hebben die bruders darmit tefredenn gewest, allein dat hij confirmirt werde.

6. Tilemannus Alberti, Johannes Antonij Wolterus de Brun dieweil sie noch in iren dienst niet confirmirt, dat an den Schultheissen te Barnefeldt noch einmal geschreuen werde dat hij stelle ein seckeren tagh op einen Sonnentagh wanneer hij in Garderen zu Elspedt wolle kome, vnd dat seluige den dienarn te Harderwijck te kennen geven worde, umb die aldann te confirmirenn.

7. Im forigen Classe wär beschloten dat die dienars der platten landenn sollen communiceren in denn nasten steden so ist datseluige geschiedt von vier dienaren tot Elburch die van 't Oldenbruck von dorspick vnd neunspedt, die von Barenfeldt tot Nijckercken behalven die von Elspedt, Garderen, Fort hausum, Ermelen, dwelcke oick selckes belofftet sin

[1]) onleesbaar

8. Angande den dienar Joannum Nuck tot Osterwold ist te versuckenn ant hoff, of dat E Hoff niet gut dunck ten an denn EE Junckern Hewuck von Brenen te Schrieuen dat diweil Joannes Nuck vnbequaem tot den dienst, oick die hausluten selckers veel begerren : / of hij niet mochte onderholt beholdenn : / vnd dan noch niet predige angesein denn housholdinghe vnd Wesseleus Gruningensis vm tijt lang aldar tot Osterwoldt virtien dagenn einmal predige.

9. Die questio quam fur off ein dienar die reforum ann ein ander platz confirmirt in sienen dienst, nu vorr hij transferirt an ein ander platz, und dar etliche jar gestanden vnd niet widerumb confrmirt off er oick sie darna te confirmirenn. Ist bewilligt dat datseluige bij gebreck der dienarn und umb ander vsrachen sall achterwegen bliven, doch beij prouise auerst die reform an anderen platzen da err gestann niet confirmirt houdt als balde confirmirt worden op die platz, dar sie transserirt sinde und dienen.

10. Wolthero de Brun ist operlacht dat hij int naste classe attestatie brengen sall an den bruderen onsers Classis van den ouer Velauwischen Classe.

11. Ferners ist furchkommen of men oick in den kercken op den platten landen infuren sall die diackenschap. So ist geantwordt dat dar het geschiedenn kan diaconi eligirt werdenn.

12. Angande die kinderlehr so ist bewilligt dat die dienars op den platten landen am Sonnendag namittagh die kinderlehr sol einfuren offte die lehr des Catechismi vnd die füff haubt articulen des Christelichen gelovens.

13. Dem dienar tot Elburch ist operlacht den custer int Oldenbruck te vermanen fleitiger sein kinderen te leren den Cathismen oick te communiserenn.

14. Dieweil dies Custers op Velawenn gemeintlich wat pistisch, und die reformirde lehr te weder sein, oick die seluige niet wollen annemen is te versuckenn ant hoff dat dieseluige afgestellt vnd removirt wordenn : als insonderheit dem Custer tot Neunspedt diweil hij ein laster vnd Schmäher ist der religion und religionsverwanten und anderen an ire platzen gepromouirt die onse lehr bekennen oick bequam zein mochten umb die kinder te lerenn

15. Ferners dieweil die dienars mehrendeels op den platten landen gepredigt op den guten freydagh so befinden die bruders guthein dat in der gantzer fastenn die passio onsers Hern Christi moege gepredigt wordenn op den frijdagh vnd dat daselvige oick denn Synodo te erkennen gegeven werd.

16. Item dat in all kercken oick op alle Hochge festtagen tegen enerleij Psalmen gesongen worden.

17. Dieweil alle stedenn ein ieder ire kinder furstat sie in promoviren vmb stipendum te vorderen vnd datselvige mehr wt gunsten, duckmalen dan dat sy an sein eindkomen & ingenia soetsia dat het an den Sijnodum referirt worde dat sie diegenige verkisen die om meijste bequam sendt umb te studirenn vnd oick in studije ingenomenn

18. Angande die begenckenisse der dodenn referiren sich die bruderen op den 58 articul der acta wt dr G. Hagen dat men niet bij der begrafenisse sal predigen mar dusseluige als noch afschaffen, dar het noch niet afgeschafft

19. Fur den van Hattem bey gebreck iewes onderholts sullen die bruderen des Classes noch einmal an die Stad van Hattem Schrieven om iren dienar beforderlich te sein vnd die handt te bijdenn schriffende ant hoff, dat na ir beloffenisse hij notwendigh onderholt moge erlange.

20. Die bruderen des Classis hebben gebetten den dienaren van Harderwick te vormanen ire Magistrat dat sie ann Sonnendagh geine wagen furmittag wollen inlaten mar die portten tuholden oick dat die heusleuten te Herdenn am Sonnentagh niet so viel arbeiten praesertim aestate

21. Insonderheit dieweil viel clagten komen van verscheidenn platzenn von der onordeninghe des echtenstand ; dat als noch ein echte ordeningh eingestelt worde.

22. Ferners von den onkosten, so die dienars op den classicale und sijnodale vergaderinghe reysende notwendich verthin dat het E Hoff believe te schrieve den Kerkmeistern dat sie die onkosten den predicanten betalenn,sonderling dar gute mittelen sendt.

23. Item Sollen die dienaren versucken vnd schriuen ant hoff dat die altarenn die noch op vielen platzen stan afgeschafft worden, insonderheit tot Ermell, die Schultheis van Ermel heft die placaten van den altaren vor precantie geschreuen niet laten lesen, noch opgeschlagen wil dat seluige oick nit thon het sie dann dat hum bevell schrifften gesondenn wordenn.

24. Die Kerck van Harderwick hefft last van Classe die Classis saeken vnd schwarichheidenn, op sich te nemen und te verrichten tot op den tûkommen dem Classem vur fern auerst schware sackenn fur fielen moegen sie vur die naste Kercken welcke sie willen consuliren.

25. Die nastvolgende Classis sal oick vtgeschreuen werden van den dienaren tot Harderwick Der nastfolgende Classis sal geholden werdenn binnen der Stadt Elburgh.

26. Ist ferners concludirt dat alle tijt einer van den brudern des Classis sall ein pruffpredigh thun.

Inn nastfolgende Classe sall prediken Reinerus Winckopius vt Joannes 3 sic Deus dilexit mundum tot Barenfeldt zo bequame personenn seindt vmb te communicieren, dat ein dienar wt einer stadt dat seluige eerst male wttheile vnd administrire

Letzlich gefragt of die personen die in den lasten particulir Sijnodo gewest seindt, wederumb sollen moegen eligirt werden, of te fur een reiss frij sein. ist geantwordt dat sie in die erste reiss sullen frij sein.

Also der particulier Synodus wt geschreuen ist von die kerck von Zutphin om geholden te werden den 8 tagh Junij, so hebben die brudern dieses Classis mit gemeinen stimmen gedeputirt om op den seluen te reijsen onse lieue medebroders Joannem Caesarium ende Woltherum de Brun dienaren des worts, oick Anthonium von Oldenbarenfeldt, ende Lubbert Jansen als ouderlingen mit secker Credentsen und Instructie inhoudende hetgene van diesem classe den Synode sall furgestelt werdenn.

Als nu Censura morum ist gehouden zo ist diese handelinge mit den Christlichem gebede beschlotenn und seindt die brudern in lieffdenn gescheidenn

Was geteekend:

WILHELMUS WIRTZFELDIUS Praeses Classis
JOH. ZUITTERIUS Assessor
TILEMANNUS MIJLIUS Classis ejuodem schriba

KRONIEK.

Het zou onmogelijk zijn een kroniek te schrijven thans, zonder te gedenken aan het heengaan van Dr J. C. de Moor.

Hij was een der onzen, die ongetwijfeld ver boven velen uitstak. Er was in de Moor iets, dat hem als vanzelf tot een leidende figuur maakte. Zijn buitengewone accuratesse, zijn, wat dát betreft, echt niet-mensch-van-dezen-tijd-zijn, waar immers in onzen tijd de drukke levenszorgen van de meesten securiteit tot de dingen uit het verleden doen behooren, maakte hem onmiddellijk een bijzonder mensch. Daarnaast stond dat andere, dat hem een mensch deed zijn, die eigenlijk een levensperiode vooruit was. Zijn kennis van kunstzaken, van muziek speciaal, maakte hem onder ons tot één der weinigen, die ten dezen wellicht een kwart-eeuw vooruit zijn. Zoo was hij man uit een vorige periode, en tegelijk mensch van een volgende.

En desnietemin was hij steeds mensch van zijn eigen tijd.

Steeds op de hoogte van wat er voorviel, was hij juist door de andere kwaliteiten, die hij bezat telkens als een der aangewezen leiders.

Tragisch was zijn sterven.

Toch geloof ik, dat dit sterven eigenlijk past bij zijn leven.

Er is gewezen op het feit, dat hij, de man van de kerkelijke vergaderingen, zoo echt in zijn eigen sfeer stierf.

Dat meen ik niet alleen.

Er is meer.

De tragiek van dit sterven — in bijzonderen toon gezet

door het valsche bericht in het Handelsblad — past bij dit leven, althans bij de laatste jaren van dit leven. Ik weet niet, of er ooit een sluiertip zal worden opgelicht van hetgeen de Moor in de laatste jaren van zijn leven heeft geleden. Maar we mogen dit althans niet verzwijgen, dat hij, de steeds zichzelf beheerschende, achter de saamgeknepen lippen een naar binnen gekeerd leven wegsloot, dat hij, de kalme, met zijn rust, de stormen, die van binnen waren, nimmer openbaarde. En dit, wijl innig en bitter leed hem werd aangedaan door datzelfde volk, door menschen uit dat volk, dat gereformeerde volk, dat hij liefhad tot verterens toe.

Wij hebben waarlijk niet noodig drama's te fantaseeren. Ze zijn er.

Toch was de Moor allerminst een dramatische figuur.

Verre vandaar.

Hij was wel degelijk een held. Die staan bleef. Tot God hem afloste van zijn post.

Het bericht van het Handelsblad op den dag van het bekend worden van het verscheiden van Dr de Moor, heeft allerwege in den lande beweging gewekt. De verontwaardiging was algemeen. Misschien buiten Amsterdam nog grooter dan er binnen. Immers men was hier zoo langzamerhand wel gewend, dat de „groote" pers onjuiste berichten vertelde. Er is in heel de kwestie, die terwijl we dit schrijven de synode nog altijd, — nu al in de vierde week — bijeenhoudt, schier nimmer een geheel juist bericht door die bladen gepubliceerd.

Intusschen staat wel vast, dat de redactie van het Handelsblad hier in zooverre vrijuit gaat, dat zij de dupe werd van een berichtgever. Haar „amende honorable" was gemeend. Dit staat voor ons vast.

En zelfs is het nog de vraag, of de berichtgever, op het moment, dat hij zijn bericht schreef, niet meende juiste inlichtingen te geven. Hij had per telefoon iets uit Assen gehoord. Combinatie gemaakt tusschen onderscheiden be-

richten .... En de rest is bekend.

We zeggen dit, omdat het ons leed zou doen, dat een andere wijze van doen aan de aandacht ontgaan zou. Dat is de manier van doen, die we vinden in het Ochtendblad van „de Telegraaf" van 9 Februari. Daar wordt meegedeeld, dat er een telegram aan de synode verzonden is van den volgenden inhoud: „43 belijdende leden eischen behandeling van de klacht tegen Kuyper en Hepp, anders volgen publicaties."

Dit telegram werd aan het kantoor te Amsterdam verzonden. Maar de afzender gaf een valschen naam op. Intusschen is het niet onbekend, wat die naam beduidt. Hij gaf ook een valsch adres op. Helden zijn het! Zelfs onder aan een telegram-formulier durft men zijn juiste adres niet te zeggen!

Inderdaad: Sine Legibus Veterorum Integri Sumus. S. L. V. I. S.!

Op déze manier kan men iedereen belasteren.

Stel U voor, er wordt naar een kerkeraad een telegram gezonden met de mededeeling, dat men voornemend is een dominee aan te klagen van iets schandelijks; indien die kerkeraad de klacht niet in behandeling neemt, zal men publiceeren ......

Zorg dan, dat er even later in de krant staat: Aan die en die kerkeraad werd het volgende telegram verzonden. Dan is dat geen leugen. En er is meteen een reputatie vermoord.

We aarzelen niet, om zulk doen nóg véél erger te noemen dan dat van de Handelsblad-berichtgever, ook al grijpt het niet zoo diep in het gevoel bij 't eerste lezen. Zulk doen is echter oneindig veel geraffineerder. Het is buitengewoon l a a g en k a r a k t e r l o o s.

Op deze wijze is niemand veilig voor een obscuur individu.

De eenige weg, om voor dergelijke parasieten de saamleving te vrijwaren, is dat alle kranten unaniem weigeren dergelijke berichten op te nemen. Ook al is het waar, dat

een krant er kan „invliegen", wanneer men den naam van een bekenden klank als Sluis noemt. Maar dan is het toch wel gewenscht eens even na te gaan, hoe het met dat „Sluis" staat.

Hoe „de Telegraaf", die nu als bron van inltchtingen weer dienst deed bij het publiceeren van de 19 vragen aan Dr Geelkerken door de synode gesteld, tegenover den zender van het bericht omtrent het telegram gehandeld heeft, weten we niet; wel is 't me bekend, dat de zender van het bericht inzake het sterven van Dr de Moor nooit meer met een bericht bij „het Handelsblad" behoeft aan te komen. Ik geloof, dat het ook voor de eer van „het Handelsblad" wel goed is, dit hier even te zeggen. Ook tegenover niet-bevriende pers moeten we eerlijk en billijk blijven.

Is er voor ons reden in deze dagen tot ernstige bezinning en tot rustigen arbeid, — ieder kan zien, hoe na de zaak van de waarheid alle gereformeerden aan het hart gaat — ook elders heeft men zijn vragen, en zijn moeite.

In de kringen onzer Ned. Hervormde broeders moet het wel een ietwat pijnlijken indruk gemaakt hebben, dat één van de belangrijkste gemeenten in ons vaderland, die te Rotterdam, nu „om" is.

De „ethischen" kregen bij de jongste verkiezingen er de meerderheid. Geen opwekkend bericht voor hen, die steeds nog hopen, door rustelooze propaganda de reformatie in de kerk te kunnen bewerken. We blijven vragen, wat we steeds gevraagd hebben, of men waarlijk denkt, dat het mogelijk is, door toe te geven aan een onschriftuurlijken toestand eindelijk weer het ideaal te kunnen vinden.

Het ideaal van de vorming van „randkerken" in de groote steden, schijnt ook bij sommigen in Hervormden kring te leven Overigens iets, dat wij, en we gelooven, niet ongezegend reeds eenige jaren deden.

In „de Nederlander" schreef een inzender:

Dit uitweg is de vorming van eigen zelfstandige gemeen-

ten, de instelling van parochies. Het zal wel niet gemakkelijk zijn, de groote stadsgemeenten te splitsen in een kleiner aantal gemeenten. Groot zullen ongetwijfeld de bezwaren zijn. Maar wanneer er nood is, dan moeten er wel eens wegen worden ingeslagen die moeilijk zijn te gaan. Die nood is bijzonder groot voor den steeds zich uitbreidenden aanbouw, terwijl het midden van de stad hoe langer hoe meer ontvolkt wordt.

En nu is de vorming van nieuwe gemeenten in de buitenwijken niet onoverkomelijk, vooral niet in die wijken waar thans nog niet gebouwd wordt. De Classicale Besturen zouden m.i. het initiatief moeten nemen, in verband met de bekende uitbreidingsplannen de grenzen der nieuwe gemeenten aan te geven. Zoodra er bewoners komen, moet voor een hulplocaliteit worden gezorgd en beslag gelegd worden op geschikt bouwterrein. Een godsdienstonderwijzer worde aangesteld voor zieken en huisbezoek en de catechisaties. De predikanten van den ring of ringen nemen den eersten tijd de predikbeurten waar. Evenwel wordt getracht door het bijeen roepen van de belangstellende leden (lidmaten en doopleden) den kring zoo spoedig mogelijk zelfstandig te doen zijn, zoodat deze zich financieel ook zelf kan helpen.

Heett de uitbreiding een stadium bereikt dat er een zelfstandige gemeente kan bestaan, dan worde de kring ook als zoodadig erkend, en de ambten ingesteld, zoodat de bediening der sacramenten geregeld plaats heeft en de armverzorging niet wordt verzuimd.

Dergelijke gemeenten zullen aanvankelijk den steun van de moedergemeente niet geheel kunnen missen. Voor den eventueelen k e r k- en p a s t o r i e bouw zal de hulp van heel de kerk niet achterwege kunnen blijven. Maar overigens dient er naar gestreefd, dat de gemeente financieel onafhankelijk wordt. En dat is te verwezenlijken, want wanneer een groep, een eigen predikant, een eigen kerkeraad, diaconie en kerkvoogdij heeft, zal ongetwijfeld de belangstelling toe nemen.

Hier alzoo typische vragen die wij al gehad hebben. Alleen, die kwestie van „kerk- en pastorie-bouw met hulp van elders...." ja, zooiets komt gelukkig in de „randkerken" bij ons niet voor.

Ook zal het bij ons wel niet voorkomen, dat men zoozeer streeeft naar een vereeniging van de onderscheiden kerken, als in de beweging, waarin de pas overleden kardinaal Mercier en de Engelsche Lord Halifax de „kopstukken" waren.

Over deze beweging schreven we reeds een paar jaar geleden. Af en toe kwam er eens een berichtje in de krant — en het schijnt, dat er in de onderstroom nog wel degelijk beweging is.

Typeerend vonden we het berichtje, dat we vonden in het Handelsblad van 12 Febr. (Avondblad):

In de Parijsche „Croix" geeft een der voornaamste deelnemers aan de Mechelsche bespreking, de abbé Portal, een levendige schildering van de nauwe banden, die er waren tusschen kardinaal Mercier en den Engelschen lord. De abbé vertelt hoe hij zelf den 19en Januari te Brussel aankwam en de kardinaal hem uitvoerig inlichtte over zijn zienswijze in verband met de voortzetting der besprekingen. De dag daarna kwam lord Halifax (die 86 jaar oud is). De kardinaal ontving hem den volgenden morgen bij de mis die om 7 uur in de ziekenkamer werd opgedragen. Er waren slechts weinigen daarbij tegenwoordig. Na floop toen de aanwezigen stil uit de ziekekamer wilden weggaan, breidde de kardinaal plots zijn armen wijd uit en lord Halifax en hij omhelsden elkaar voor een langen tijd. Enkele uren daarna kwamen dezelfden weer in de ziekenkamer bijeen. De toenadering tusschen de Anglicaansche kerk en Rome werd toen opnieuw besproken. Aan het eind gaf de kardinaal aan lord Halifax den ring, dien hij als bisschop altijd gedragen had tot een aandenken.

Den 27en was lord Halifax weer terug in Brussel voor de begrafenis. Hij was vergezeld door dr. Kidd, den president van Keble College, een van de deelnemers aan de

Mechelsche besprekingen. Beiden handelden als vertegenwoordigers van het hoofd der Engelsche staatskerk, den aartsbisschop van Canterbury.

Ongetwijfeld zullen naar de laatste wenschen van den kardinaal de Mechelsche besprekingen te zijner tijd worden voortgezet.

We zijn niet zoo heel erg bang voor Rome.

Maar wel voor protestanten, die zóó weinig nog slechts van het protestantsch principe verstaan, dat ze meenen, op deze wijze te kunnen komen tot eenheid.

Intusschen is er van twee zijden gevaar.

Ook zij, die meenen, dat Rome de eenige vijand is, en dat Rome het best kan bestreden worden door de coalitie kapot te maken, begrijpen niet veel van wat echt protestantsch is.

Men vreest Roomsche brandstapels. Waar christenen op geblakerd worden.

En intusschen richt men een schavot op.

Waar de christelijke actie op wordt onthalsd.

J. WATERINK.

RECENSIËN.

What is Faith?
By J. Gresham Machen.
The Macmillan Company. New-York. 1925.

De bekwame Auteur, Professor aan het Theologisch Seminarie te Princeton, treedt in dit werk, evenals in zijn *Christianity and Liberalism* van 1923, op als kampioen voor het Christelijk geloof, tegen het Modernisme. Hij bespreekt nu het geloof naar karakter, inhoud, onderstelling, aard, openbaring, vrucht, enz. In een *Introduction* wijst hij aan, dat het geloof noodzakelijk kennis insluit, en overtuiging van de waarheid van zijn object. Daarna handelt hij achtereenvolgens over: Faith and God, Faith in Christ, Faith born of Need, Faith and the Gospel, Faith and Salvation, Faith and Works, Faith and Hope. De schrijver laat geen onzeker geluid hooren. Het is een genot, zijn werk, dat op onderhoudende, soms puntige wijze, geschreven is, te lezen. Laat mij een paar aanhalingen mogen doen, twee van meer wetenschappelijke strekking, in het oorsponkelijke, en een drietal andere, voor wijder kring, in vertaling. „A mass of details stored up in the mind does not in itself make a thinker; but on the other hand thinking is absolutely impossible without that mass of details. And it is just this latter impossible operation of thinking without the materials of thought which is being advocated bij modern pedagogy and is being put into practice only too well by modern students", p. 20. „Regeneration, or the new birth, therefore, does not stand in opposition to a truly scientific attitude toward evidence, but on the contrary it is necessary; it is not a substitute for the

intellect, but on the contrary by it the intellect is made to be a trustworthy instrument for apprehending truth", p. 135. „Dat gevoel van zonde en schuld, die zedelijke ontwaking van eene ziel, dood in zonde, is het werk van den Geest van God ; zonder den Geest van God zal geen menschelijke overreding ooit den mensch brengen tot het geloof. Maar dat meent niet, dat wij zorgeloos moeten zijn aangaande de wijze waarop wij het Evangelie prediken", p. 144. „Het geloof is enkel het middel, hetwelk de H. Geest gebruikt om op de enkele ziel de weldaden van Christus' dood toe te passen", p. 180. „Onze zaligheid hangt niet af van de sterkte van ons geloof ; het zaligmakend geloof is een kanaal, niet eene kracht", p. 251.

S. GREIJDANUS.

A. M. Diermanse, Pred. **Een noodig Wederwoord op Prof. Dr F. W. Grosheide's tegen mij gericht „Van „vrij vertalen""** (in Geref. Theol. Tijdschrift, Maart 1925).
Den Haag, Riënts Balt, 1925.

Zooals de titel aanduidt, beantwoordt Ds. Diermanse in deze brochure het artikel, waarin ik tegenover hem mijn vertaling van den brief aan de Hebreeen trachtte te rechtvaardigen en tevens eenige aanmerkingen maakte van meer algemeenen aard. Het spreekt van zelf, dat de pennestrijd niet steeds kan worden voortgezet en we bepalen er ons daarom toe het geschriftje van Ds Diermanse aan te kondigen en op te wekken om van zijn argumenten behoorlijk kennis te nemen.

F. W. GROSHEIDE.

R. H. Grützmacher. **Textbuch zur systematischen Theologie und ihrer Geschichte im 16, 17., 19., und 20-Jahrh.** Zweite (durch) gearbeitete und vermehrte Auflage.

Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung. 1923.

Aan een dezer dagen tot mij gekomen verzoek op dit Tekstboek de aandacht te vestigen, voldoe ik met genoegen. Toen de eerste druk was verschenen, is dit werk in dit tijdschrift zeer aanbevolen. Die aanbeveling herhaal ik volgaarne, temeer omdat de tweede druk belangrijk verbeterd en uitgebreid is. De klacht blijft, dat van Calvijn en de Geref. theologie geen citaten opgenomen zijn. Indien Prof. Grützmacher er toe kon besluiten, ook aan Geref. theologen een plaatsje te gunnen, zou hij zijn boek voor ons veel bruikbaarder maken.

T. HOEKSTRA.

De Nieuwe Leidsche Kruidhof vol van velerhande heilzame zielekruiden, overgeplant uit Duitsche hoven, vervat in 75 liederen, elk met eigen zangwijs. De wijzen voor een deel gecomponeerd en de overige verbeterd en de bassen en akkoorden gezet door Joh. Seb. Bach. Vier schokken.

Den Haag. D. A. Daamen's Uitgeversmaatschappij.

Een uitnemende Nederlandsche uitgave van Bachliederen, die onder hen, die den smaak in de ars musica geoefend hebben, ingang moge vinden. De vertaling sluit zich zeer dicht aan bij den Duitschen tekst De gekrulde titel lijkt mij niet in overeenstemming met den inhoud der liederen en evenmin met den geest van Bach.

HOEKSTRA.

Dr W. Geesink. **Van 's Heeren Ordinantiën.**
Tweede onveranderde druk.
Kampen. J. H. Kok 1926.

We danken den heer Kok, dat hij dit werk, dat voor ons Gereformeerde volk, het mag zonder eenige overdrijving gezegd, een standaardwerk geworden is, weer verkrijgbaar heeft gesteld.

De tweede druk is een herdruk. Er is niets in veranderd. Dit is eenerzijds te betreuren, omdat sommige polemisch getinte beschouwingen eenigermate de actualiteit hebben verloren. Anderzijds moet erkend, dat het nadeel grooter geweest zou zijn, wanneer het boek niet ware gedrukt, dan wanneer het, zooals nu, in herdruk verschenen is. De kern van het werk verduurt den tijd en is voor geslachten van waarde.

De uitgever kan de waarde van dezen herdruk verhoogen door er aan het slot een register bij te geven. Het is bij den eersten druk altijd een bezwaar geweest, dat een goed bewerkt register ontbrak.

Bij de lezing van sommige gedeelten van dit schoone werk kwam telkens de gedachte op: uit welk een rijken en fijnen geest is dit boek geboren!

T. HOEKSTRA.

B. Alkema. **Ons Insulinde.** Derde druk.
Haarlem. H. D. Tjeenk Willink & Zoon. 1925.

De heer Alkema, die door eigen aanschouwing en door studie een uitnemend kenner geworden is van ons Insulinde, heeft thans voor de derde maal zijn bekend werk Ons Insulinde het licht doen zien. Het boek is geheel bijgewerkt en op de hoogte van den tijd. Indië leeft snel en ontwikkelt zich in reusachtig tempo. Alkema zorgt, door

nieuwe uitgave van zijn boek, dat de lezer niet achteraan komt.

Voor theologen en predikanten, die belangstelling hebben voor de Zending in N. Indië, is deze gids van groote waarde. Dit boek oriënteert beter dan eenig ander mij bekend werk over Indië en komt er voor in aanmerking een plaats te krijgen op de lijst van werken, die ter bestudeering worden aanbevolen aan hen, die zich voor het examen naar Art. 4 van de Zendingsorde voorbereiden.

T. HOEKSTRA.

ONTVANGEN BOEKEN.

D. H. van de Vliet. Neveldijk. Uit het leven van godsdienstige dorpsmenschen.

Rotterdam. Wed. C. Goudswaard.

Dr J. Ridderbos. Jesaja II.

Kampen. J. H. Kok 1926.

W. T. H. van der Wart. Opvoeding van zwakzinnige kinderen in de stichting „Groot Emaus" te Ermelo.

Overdruk uit „Woord en Daad".

Menigerlei Genade. Vijftiende Jaargang, No. 31—40.

Kampen. J. H. Kok.

Menigerlei Genade. Predikatiën over den Heidelbergschen Catechismus. No. 31—40.

Kampen. J. H. Kok.

Dr W. Geesink. Van 's Heeren Ordinantiën. Inleidend Deel. Tweede onveranderde druk.

Kampen. J. H, Kok.

Neue Kirchliche Zeitschrift, 1926. Heft 1 und 2.

Leipzig. A. Deichertsche Verlagsbuchhandlung.